

Original Article

Exploring the Causality Relationship in Intentional Murder as Stated in Iran's Islamic Penal Code of Law and Egypt's Judicial Procedures and Matching them with Citizenship Rights

Abdolamir Neisi¹, Farajollah Barati^{2*}, Sayed Jasem Pajuhandeh³

1. Ph.D. Student, Department of Jurisprudence and Islamic Law's Basics, Ahwaz Branch, Islamic Azad University, Ahwaz, Iran.

2. Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Islamic Law's Basics, Ahwaz Branch, Islamic Azad University, Ahwaz, Iran. (Corresponding Author) Email: farajolah.barati@yahoo.com

3. Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Islamic Law's Basics, Ahwaz Branch, Islamic Azad University, Ahwaz, Iran.

Received: 14 Nov 2020 Accepted: 21 Dec 2020

Abstract

Background and Aim: The causality relationship is an intermediary binding the action and the result with the role of this relationship being the expression of the criminal action's share of and effect on the final result; in this regard, nothing should have cut the criminal behavior's connection to the result. It is in this regard that the relationship between the citizenship rights and the Islamic penal code of law gains meaning. Criminal trial procedures and Islamic penal code of law seek discovering and punishing the causality relationship and causation in the intentional murders and, in order to discover this relationship, although they are in the same line with the citizenship rights' charter, there are rare cases in which the citizenship rights are likely to be neglected. Since these two (the action and the result) are material phenomena, the causality relationship falls in the position of the crimes' material pillar whereas Egypt's supreme court realizes the causality relationship as being laid on the foundation of two elements, i.e. material and intellectual.

Materials and Methods: Using a descriptive-analytical method and doing library research and taking notes from the resources related to the match between the citizenship rights and Islamic penal code of law and making comparisons with Egypt's judicial procedures, the present study tries exploring the causality relationship and causation in intentional murder. Considering the fact that this study has been conducted in comparison with Egypt's legal system, the main constraint was the limitation in access to the resources, especially in Egypt's legal system.

Ethical Considerations: In all the study's authoring stages, principle of trustworthiness and honesty have been observed.

Findings: Findings signified that the Iranian legislator has realized it necessary in numerous cases such as article 492 of the Islamic penal code of law for the murder or any other crime's actualization that the perpetrator's behavior should have caused the result and the murder should be accordingly attributable to the perpetrator's behavior.

Conclusion: In various cases, the Iranian legislator has placed the veneration of citizenship rights atop of his agenda and realizes the ascription of murder to a perpetrator's behavior as being necessary; the citizens' freedoms have been also respected; the same procedures have also been stipulated in Egypt's judicial procedures though there is no special article in Egypt's penal code of law regarding the scale for the causality relationship; however, Egypt's supreme court realizes the verification of causality relationship and causation as being necessary as mentioned in the issued judicial verdicts.

Keywords: Causality Relationship; Citizenship Rights; Causation; Attribution; Intentional Murder; Crimes Against the Lives

Please cite this article as: Neisi N, Barati F, Pajuhandeh S J. Exploring the Causality Relationship in Intentional Murder as Stated in Iran's Islamic Penal Code of Law and Egypt's Judicial Procedures and Matching them with Citizenship Rights. *Iran J Med Law, Special Issue on Human Rights and Citizenship Rights 2019; 323-336.*

واکاوی رابطه علیت در قتل عمد در قانون مجازات اسلامی ایران و رویه قضایی مصر و تطبیق آن با حقوق شهروندی

عبدالامیر نیسی^۱، فرج‌الله براتی^{۲*}، سیدجاسم پژوهنده^۳

۱. دانشجوی دکتری فقه و مبانی حقوق اسلامی، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران.

۲. استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران. (نویسنده مسؤول) Email: farajolah.barati@yahoo.com

۳. استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران.

دریافت: ۱۳۹۹/۸/۲۴ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۰/۱

چکیده

زمینه و هدف: رابطه علیت، واسطه‌ای است که فعل و نتیجه را به هم پیوند می‌دهد و نقش این رابطه بیان سهم و تأثیر رفتار مجرمانه در نتیجه نهایی است و هیچ چیزی پیوستگی رفتار مجرمانه به نتیجه را قطع نکرده باشد که در این بین، ارتباط بین حقوق شهروندی و قانون مجازات اسلامی معنا پیدا می‌کند. آیین دادرسی کیفری و قانون مجازات اسلامی در پی کشف و مجازات رابطه‌های علیت و سببیت در قتل عمد هستند و برای کشف این رابطه، هرچند با منشور حقوق شهروندی همراه هستند، لیکن در مواردی نادر این امکان وجود دارد که حقوق شهروندی نادیده گرفته شود، از آنجایی که این دو (فعل و نتیجه) پدیده‌ای مادی هستند، جایگاه رابطه علیت در رکن مادی جرائم می‌باشد، در حالی که دیوان عالی مصر معیار رابطه علیت را بر پایه دو عنصر مادی و معنوی استوار می‌داند.

مواد و روش‌ها: در این پژوهش به روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از داده‌های کتابخانه‌ای به صورت فیش‌برداری از منابع مرتبط با تحقیق به ترابط حقوق شهروندی و قانون مجازات اسلامی ایران در انطباق با رویه قضایی مصر در قبال رابطه علیت و سببیت در قتل عمد پرداخته شده است. با عنایت به این‌که این تحقیق به صورت تطبیقی با نظام حقوقی مصر صورت پذیرفته است، محدودیت ما، عدم دسترسی به منابع، به خصوص در نظام حقوقی مصر بود.

ملاحظات اخلاقی: در تمام مراحل نگارش مقاله، از اصل امانتداری و صداقت پیروی شده است.

یافته‌ها: یافته‌ها حاکی از این است که مقنن ایرانی در مواد متعددی نظیر ماده ۴۹۲ ق.م.ا. برای تحقق قتل یا هر جنایت دیگر علاوه بر آنکه رفتار مرتکب، سبب نتیجه شده باشد، استناد قتل به رفتار مرتکب را لازم دانسته است.

نتیجه‌گیری: قانونگذار ایرانی در مواد مختلفی احترام به حقوق شهروندی را سرلوحه خود قرار داده و استناد قتل را به رفتار مرتکب ضروری دانسته است و به آزادی‌های شهروندان احترام گذاشته شده است و رویه قضایی مصر نیز همین شیوه را در پیش گرفته است، گرچه در خصوص معیار رابطه علیت، ماده خاصی در قانون مجازات مصر وجود ندارد، اما دیوان عالی مصر در احکام قضایی صادره، احراز رابطه علیت و سببیت را لازم دانسته است.

واژگان کلیدی: رابطه علیت؛ حقوق شهروندی؛ رابطه سببیت؛ رابطه استناد؛ قتل عمد؛ جنایت بر نفس

مقدمه

قتل عمد به مانند سایر جرائم از سه عنصر قانونی، معنوی و مادی تشکیل شده است که اگر تعریف قتل عمد را «سلب حیات از انسان زنده توسط شخص دیگر به صورت عمدی» بپذیریم، سلب حیات از انسان زنده عنصر مادی قتل عمد است و واقع شدن قتل به صورت عمد، عنصر روانی آن به حساب می‌آید.

ایجاد عنصر مادی قتل عمد متوقف بر وجود اجزای زیر است:

- موضوع جنایت: وجود شخص زنده - ویژگی‌ها و خصوصیات مقتول، مؤثر در موضوع نبوده و مجنی‌علیه در هر موقعیت جسمی و حالات روحی که قرار داشته باشد، صدمه بر وی با حصول شرایط لازم به قتل عمد تلقی می‌شود.

- مرتکب جنایت: قاتل، یعنی فاعل قتل باید یک انسان باشد تا بتوان رابطه علیت بین او و قتل برقرار کرد و او را مسؤول شناخت و تحت تعقیب قرارداد و مجازات کرد.

- تظاهر خارجی فعل مرتکب جنایت: ۱- فعل مثبت مادی:

یکی از اجزای عنصر مادی قتل عمد عمل مادی مثبت قاتل از قبیل بمب‌انداختن، سوزاندن، خوراندن، زدن با آهن یا چاقو، قطع کردن، خفه کردن و شلیک با گلوله است؛ ۲- فعل غیر مادی: فعلی است که بدون تماس جسمی جانی با مجنی‌علیه واقع می‌شود و اثری بر روی جسم مجنی‌علیه باقی نمی‌گذارد، مانند این که شخصی برای به قتل رساندن خانمی آگهی مجلس ترحیمی در مورد تنها فرزندش چاپ کرده و به هنگام مراجعت او از سفر نسبتاً طولانی آن را جلو درب منزلش الصاق نماید و خانم با دیدن این آگهی که عکس فرزندش هم روی آن چاپ شده است، بمیرد. منشور حقوق شهروندی در این خصوص همگام و همسو با قانون مجازات اسلامی ایران می‌باشد و هر عملی که خلاف قوانین موضوعه باشد و در جهت اضرار به شهروندان باشد و حقوق آنان را نادیده بگیرد، نمی‌پذیرد. از نظر فقها، وجود رابطه علیت بین افعال غیر مادی و سلب حیات در حالتی که علم به استناد سلب حیات به فعل غیر مادی وجود داشته باشد، پذیرفته شده است؛ ۳- ترک فعل: به طور کلی اکثریت فقهای امامیه و اهل سنت معتقدند که ترک

فعل می‌تواند علت وقوع قتل شود، به دلیل آنکه فعل و ترک آن هر دو در محدوده اختیار و اراده مرتکب است، لذا قتل ناشی از ترک فعل را قابل مجازات می‌دانند.

قانون مجازات اسلامی نیز در ماده ۲۹۵ ترک فعل را صراحتاً و با وجود شرایطی موجب تحقق جنایت دانسته است؛ ۴- فعل ناشی از ترک فعل: یکی از مصادیق جرائم فعل ناشی از ترک فعل، رهاکردن طفل یا فرد عاجز در محلی خالی از سکنه است.

- وقوع نتیجه: زهوق (اخراج) نفس. رابطه علیت: «رابطه علیت عبارت است از: رابطه ناگسستنی نتیجه به فعل به نحوی که یک عنصر خارجی آن را قطع نکند» (۱). در صورتی فرد، مرتکب قتل واقع شده می‌باشد که بتوان آن قتل را مستند به فعل وی دانست. باید رابطه علیت مؤثر بین فعل مرتکب و نتیجه مجرمانه اثبات شود.

در تمامی موارد فوق باید حقوق شهروندی رعایت گردد و بین هیچ کدام از شهروندان فرقی نباشد، منظور این است که دیدگاه تبعیضی که در کشورهای غربی به رنگ یا نژاد خاص وجود دارد، در اینجا وجود نداشته باشد و با وجود سه عنصر (قانونی، معنوی و مادی) مجرمیت فرد اثبات گردد.

روش‌شناسی تحقیق

این مقاله به صورت توصیفی - تحلیلی و با بهره‌گیری از منابع کتابخانه و با ابزار فیش‌برداری تدوین گردیده است.

ضرورت انجام تحقیق

اهمیت و ضرورت انجام این تحقیق در این است که با عنایت به این که مسلمانان در کلیه امور با استناد به مقررات اسلامی و فقه باید متحد عمل نمایند، بنابراین ما در این مقاله به رابطه علیت در قتل عمد در دو کشور مسلمان ایران و مصر پرداخته‌ایم تا موضع حقوق کیفری این دو کشور را مورد تطبیق دهیم.

پیشینه تحقیق

با عنایت به مطالعاتی که در خصوص پیشینه صورت پذیرفت، موضوعی که عنوان مقاله را مورد مطالعه قرار داده باشد، یافت نشد و پیشینه‌های زیر می‌تواند نزدیک به موضوع باشند.

- لیلاداد اسدی (۱۳۹۸ ش.) در مقاله‌ای تحت عنوان «تأثیر نفس دفاع در قتل عمد، وصف قتل و مجازات آن در مجله دادرسی» به این نتیجه رسیده است که «قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ برای نخستین بار در نظام حقوقی ایران، نهاد نفس دفاع در قتل عمد را در تبصره ۲ ماده ۳۰۲ مورد توجه قرار داد. نهادی جدید که در منصف ظهور با ابهاماتی مواجه است.» این نوشتار در پی تبیین ماهیت این نهاد است که آیا از عوامل موجهه جرم است یا آنکه تنها وصف قتل را از عمد به شبه‌عمد تغییر می‌دهد.

- احسان‌الله پیرداده بیرانوند (۱۳۸۹ ش.) در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی مبانی فقهی مجازات قتل عمد در مجله کانون» به این نتیجه رسیده است که «اگر کسی ضرب یا جرحی به دیگری وارد کند که عادتاً کشنده نباشد، اما به دنبال آن مرضی حاصل شود و منتهی به مرگ شود، شهید اول (ره) معتقد است که این قتل عمد محض است، چون آن ضرب یا جرح وارده به انضمام بیماری ناشی از آن، نوعاً کشنده محسوب می‌شود (در اقع آن را سبب مرگ می‌دانند). ضمان در تعدد اسباب اگر اسباب متعدد باشند، یعنی دو یا چند سبب در وقوع قتل (با هر جنایت دیگری) عدواناً دخالت داشته بانشد، سببی که تأثیر آن در وقوع قتل، قبل از تأثیر باقی اسباب باشد، ضامن است، مانند آنکه «الف» چاهی حفر کند و «ب» پوست موزی کنار چاه بگذارد و «ج» پایش را روی پوست موز بگذارد و در چاه بیفتد و بمیرد که در این فرض کسی که پوست موز را گذارده، ضامن است و چیزی به عهده حفرکننده چاه نیست.»

- شهاب‌الدین میهن‌پرست (۱۳۹۶ ش.) در مقاله‌ای تحت عنوان «مبانی فقهی قتل عمد با نگاهی به قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲» در مجله مطالعات علوم سیاسی، حقوق و فقه به این نتیجه رسیده است که «قتل از گناهان کبیره‌ای

محسوب می‌شود که در فقه و قانون مجازات اسلامی ایران مورد توجه قرار گرفته است. طرح دعوی قتل در دادگاه شرایطی، چون عقل، بلوغ، رشد و جزمیت دعوی دارد، همچنان که اثبات آن نیازمند راه‌هایی خاص مثل شهادت، اقرار، علم قاضی و بینه است. در میزان اشتراک و افتراق قانون مجازات اسلامی با فقه امامیه در خصوص شرایط دعوی و نیز انواع راه‌های اثبات آن ابهاماتی وجود دارد که رفع آنها انجام پژوهشی در این باره را می‌طلبد. در این تحقیق که به روش توصیفی - تحلیلی صورت پذیرفته، با ذکر و بررسی دیدگاه‌ها و ادله فقها و مقایسه موارد مربوط به قتل در قانون مجازات با اقوال آنان، به دست آمده است که مواد قانون مجازات اسلامی در شرایط دعوی قتل و راه‌های اثبات آن، در اجمال و تفصیل تفاوت‌هایی با متون فقهی دارد.»

۱- مقایسه یافته‌ها با یافته‌های قبلی مشابه

همانطور که در پیشینه نیز مرقوم گردید، موضوعی که به صورت جامع به نقش رابطه علیت در قتل عمد و تطبیق آن با رویه قضایی مصر بپردازد، یافت نشد، لذا ما در این مقاله به واکاوی رابطه علیت در قتل عمد در قانون مجازات اسلامی ایران و رویه قضایی مصر و تطبیق آن با حقوق شهروندی خواهیم پرداخت و یافته‌ها در این تحقیق نشان می‌دهد که حقوق دو کشور در این خصوص با توجه به نقش مذهب در دو کشور در بیشتر موارد با هم مشابهت دارند.

تعریف حقوق شهروندی

جهت روش‌کردن ذهن مخاطب لازم است اشاره‌ای به تعریف «حقوق شهروندی» داشته باشیم. «مجموعه قواعد حاکم بر روابط اشخاص در جامعه شهری را «حقوق شهروندی» گویند.»

حقوق شهروندی جزء حقوق ذاتی و فطری انسان‌ها است، همچنین این حقوق غیر قابل انتقال و تجزیه‌ناپذیر است، به این صورت که عناصر آن لازم و ملزوم یکدیگرند (۲).

در منشور حقوق شهروندی (مصوب ۱۳۹۵ ش.) نخستین حقی که در ابتدای منشور آمده، حق حیات است که در واقع از حقوق بنیادی و غیر قابل سلب بشر است و از آنجا که انسان

دارای کرامت است، اگر حق حیات از او سلب شود، در حقیقت همه هستی و وجود او گرفته می‌شود، زیرا شهروندان از حق حیات برخوردارند و این حق را نمی‌توان از آن‌ها سلب کرد، مگر به موجب قانون.

بیان مسأله

در خصوص ضرورت احراز رابطه استناد به عنوان یکی از اجزای عنصر مادی جنایت، ماده ۴۹۲ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ می‌گوید: «جنایت در صورتی موجب قصاص یا دیه است که نتیجه حاصله مستند به رفتار مرتکب باشد، اعم از آنکه به نحو مباشرت یا به تسبیب یا به اجتماع آن‌ها انجام شود» که در این خصوص منشور حقوق شهروندی با قوانین موضوعه همگام و همسو می‌باشد.

احراز رابطه علیت در مواردی که شخص و عمل مجرمانه یکی باشد و علت دیگری در وقوع نتیجه مجرمانه دخالت نداشته باشد، مشکل نخواهد بود و پیچیدگی مسأله در صورتی است که عوامل مختلفی در ایجاد جنایت علیه نفس دخالت داشته باشند.

سؤالی که مطرح می‌شود، این است که اولاً احراز رابطه علیت بین فعل مرتکب و نتیجه مجرمانه که سلب حیات از انسان زنده است، چگونه در قتل عمد تحقق می‌یابد؟ ثانیاً معیار احراز رابطه علیت چیست؟ در این مورد، پاسخ این دو پرسش را در قانون مجازات ایران و رویه قضایی مصر مورد بحث و بررسی قرار خواهیم داد.

بررسی ارتباط حقوق شهروندی در قتل عمد

حقوق شهروندی در رابطه با بزه‌دیده از مباحث جدیدی است که قانونگذار توانسته در آیین دادرسی کیفری تا حدودی به تحقق این حقوق جامه عمل بپوشاند. فرایند دادرسی کیفری (از کشف جرم تا اجرای حکم) حوزه‌ای است که به نظر می‌رسد، توجه به حقوق شهروندی در آن از اهمیت زیادی برخوردار است، چون اساساً حمایت از بزه‌دیده به ویژه در جرم قتل حائز اهمیت فراوان است، لذا از بنیادی‌ترین حقوق بزه‌دیده قتل عمد و هر انسانی حق حیات است که اگر آن را

در مرکز دایره حقوق بشری قرار دهیم، سایر حقوق به گرد آن شکل خواهند گرفت (۳).

احراز رابطه علیت در قتل عمد با تأسی از منشور حقوق شهروندی و قانون آیین دادرسی کیفری

موضوع مهم در مورد جرائم منوط به نتیجه مانند قتل، مسأله احراز رابطه علیت بین فعل مرتکب و نتیجه مجرمانه می‌باشد که این امر مستلزم رعایت حقوق دفاعی متهم و سایر حقوقی است که در منشور حقوق شهروندی مصوب ۱۳۹۵ و آیین دادرسی کیفری پیش‌بینی شده است. اهمیت احراز این رابطه وقتی بیشتر آشکار می‌گردد که در حصول نتیجه مجرمانه علت‌های متعددی دخالت داشته باشند و وظیفه قاضی تعیین علتی باشد که از میان علل گوناگون نتیجه مجرمانه را به وی منتسب نماید. اثبات رابطه علیت در جرم قتل به دلیل بار سنگین مسؤولیت ناشی از آن از اهمیت بیشتری برخوردار است (۴).

احراز رابطه علیت بین رفتار مجرمانه و مرگ مقتول با رعایت حقوق شهروندی متهم

مراد از رابطه علیت این است که مقامات قضایی، «یقین حاصل کنند» که صدمه وارده از ناحیه مرتکب جرم، علت مرگ مقتول است. بنابراین بر اساس منشور حقوق شهروندی، بدون جهت و از روی حدس و گمان نمی‌توان حقوق و آزادی‌های شهروندان نادیده گرفته شود. بدیهی است که احراز رابطه علیت کار ساده و آسانی نیست، زیرا پدیده‌ای مانند قتل که در عالم خارج اتفاق می‌افتد، ناشی از عوامل و اسباب متعدد و گوناگونی است، به طوری که بعضی از آن‌ها به واقعه قتل نزدیک و برخی دورترند. به علاوه میزان تأثیر بخشی اسباب و عوامل مؤثر در وقوع قتل هم یکسان نیست. بعضی دارای تأثیر اساسی و زیادی هستند و برخی کم‌تر یا به سخن کوتاه گاهی سبب اقوی از مباشر قتل است (۲). نکته مهم دیگری که در بحث علیت باید مورد توجه قرار گیرد، این است هرگاه بین عمل مرتکب و مرگ مقتول هیچ نوع رابطه‌ای به عنوان

مباشرت یا تسبیب در قتل وجود نداشته باشد، نمی‌توان آن عامل را مسؤول قتل دانست.

رابطه علیت در قتل و نحوه احراز آن با وحدت ملاک از منشور حقوق شهروندی

در صورت حدوث قتل، احراز علت آن و رابطه علیت بین رفتار مرتکب و نتیجه در ارتکاب قتل کار فنی و پیچیده‌ای است (۵). بنابراین یکی از شرایط تحقق مسؤولیت کیفری در کنار دیگر شروط مورد نیاز، احراز رابطه علیت است که توسط قاضی باید احراز گردد و نیازمند پلیس علمی و تخصصی ویژه جهت نیل به این رابطه می‌باشد. در این بین شخصی که به عنوان متهم احضار و تحت تعقیب می‌گیرد، خود و خانواده وی دارای حقوقی می‌باشند که در قانون آیین دادرسی کیفری و منشور حقوق شهروندی مصوب ۱۳۹۵ اشاره شده است.

رابطه علیت در قتل عمد در قانون مجازات اسلامی ایران

از آنجا که قانونگذار، هر جا که از موجبات ضمان، تحت عنوان مباشرت و تسبیب و تراحم اسباب نام برده، مقصودی غیر از بیان رابطه علیت و احراز مسؤولیت کیفری نداشته است، لذا در این گفتار به ذکر مواد قانونی که می‌توان رابطه علیت در قتل عمد را از آن‌ها استنباط کرد، می‌پردازیم.

۱- بند «ب» ماده ۲۹۰: «هرگاه مرتکب، عمداً کاری انجام دهد که نوعاً موجب جنایت واقع شده یا نظیر آن، می‌گردد، هرچند قصد ارتکاب آن جنایت و نظیر آن را نداشته باشد، ولی آگاه و متوجه بوده که آن کار نوعاً موجب آن جنایت یا نظیر آن می‌شود.» بیانگر تأکید بر وجود رابطه علیت بین فعل نوعاً موجب جنایت و جنایت بر نفس (قتل) دارد.

منظور از جمله «...کاری انجام دهد...»، اضافه بر این که معنای رفتار می‌دهد، به «مجموعه شرایطی که منجر به جنایت مقصود یا نظیر آن باشد نیز اطلاق می‌شود، مانند رفتار، وسیله، موضع، زمان، مکان» (۶).

از به کاربردن کلمه «عمداً» قبل از واژه «کاری» فهمیده می‌شود که مفهوم «کاری» فقط به معنای «فعل» نیست.

«مصادیق واژه «کاری» که نوعاً موجب جنایت می‌شود، نامحدود و در همه مصادیق فعل یا ترک فعل، اصابتی یا غیر اصابتی و نیز اشکال مختلف ارتکاب شامل مباشرت و تسبیب قابل تحقق است (۶). این تنوع، در آرای دیوان عالی کشور و نظریه‌های اداره حقوقی مشاهده می‌شود. مبتلاکردن به ایدز با مقاربت یا بوسیدن دیگری مشروط به زخم‌بودن دهان وی، قطع عروق حیاتی ران، سوزاندن سر و صورت، آتش‌زدن، زدن چوب به سر، شلیک گلوله به قفسه سینه، پرتاب کردن از ارتفاع، چاقوزدن به شاهرگ گردن (۷).

آنچه از واژه «نوعاً» استنباط می‌شود، این است که رفتار ارتكابی باید نسبت به انسان متعارف موجب جنایت گردد، مثلاً سیلی‌زدن به طور عمدی به جوان سالم، نوعاً موجب مرگ نمی‌شود، لذا در صورت وقوع، نمی‌توان مرتکب را به اتهام قتل عمدی تعقیب نمود (۶).

مقنن در بند «ب» در افعال غالباً و نوعاً کشنده نه به لزوم وجود قصد قتل و نه به لزوم علم به کشنده‌بودن فعل اشاره کرده، بلکه فرض را بر علم عرفی به کشنده‌بودن فعل قرار داده است و این مبین اماره قانونی علم به قابل پیش‌بینی بودن مرگ است.

«پیش‌بینی نتیجه» توسط متهم در واقع همان سوءنیت احتمالی (حالتی که متهم نتیجه حاصله را پیش‌بینی می‌نماید، لکن علی‌رغم این پیش‌بینی آن را مرتکب شده و منجر به نتیجه مجرمانه می‌گردد) است و مربوط به عنصر روانی جرم می‌باشد، اما زمانی که احتمال وقوع جرم بالاست بسیاری از حقوقدانان معتقدند که نیازی به پیش‌بینی نتایج حاصله توسط متهم نیست، چراکه پیش‌بینی چنین احتمالی برای هر شخص عاقلی قابل‌درک خواهد بود.

۲- استفاده قانونگذار از واژه «به علت» در بند «پ» ماده ۲۹۰ در «...لکن در خصوص مجنی‌علیه، به علت بیماری، ضعف، پیری یا هر وضعیت دیگر و یا به علت وضعیت خاص مکانی یا زمانی نوعاً موجب آن جنایت یا نظیر آن می‌شود...» بیانگر ضرورت احراز رابطه علیت میان رفتار ارتكابی و نامتعارف‌بودن مجنی‌علیه از یکسو و وقوع جنایت ناشی از آن از سوی دیگر است.

۳- عبارت «... اگر بتوانند موجب قصاص را اثبات کنند...» در ماده ۳۲۵ بر احراز رابطه علیت تأکید دارد. ماده ۳۲۵ مقرر می‌دارد: «اگر برخی از صاحبان حق قصاص یا دیه از متهم درخواست قسامه کنند، قسامه متهم فقط حق مطالبه‌کنندگان را ساقط می‌کند و حق دیگران برای اثبات ادعایشان محفوظ است و اگر بتوانند موجب قصاص را اثبات کنند، باید پیش از استیفای قصاص، سهم دیه گروه اول را حسب مورد به خود آن‌ها یا به مرتکب بپردازند.»

۴- منظور از عبارت «... برخی از آسیب‌ها موجب قتل او شود...» در ماده ۳۶۸ ق.م.ا. قابلیت اسناد قتل به عمل شریک در قتل است که علیت و سببیت بین فعل مرتکب و قتل باید احراز شود. ماده ۳۶۸ مقرر می‌دارد: «اگر عده‌ای، آسیب‌هایی را بر مجنی‌علیه وارد کنند و تنها برخی از آسیب‌ها موجب قتل او شود، فقط واردکنندگان این آسیب‌ها، شریک در قتل می‌باشند و دیگران حسب مورد، به قصاص عضو یا پرداخت دیه محکوم می‌شوند.»

برای تحقق شرکت در قتل، لازم است عمل شرکا در عرض یکدیگر باشد. همچنین شرکت در قتل ممکن است به شکل مباشرت یا اجتماع چند سبب و یا اجتماع سبب و مباشر باشد (۸).

۵- بر اساس ماده ۳۷۱ صرف کشنده‌بودن عمل برای قاتل بودن شخص کفایت نمی‌کند، بلکه آن عمل باید به مرگ دیگری منجر شده باشد. عبارت «... موجب مرگ می‌گردید...» بیانگر وجود داشتن رابطه علیت و سببیت است. در ماده ۳۷۱ ق.م.ا. آمده است: «هرگاه کسی آسیبی به شخصی وارد کند و بعد از آن دیگری او را به قتل برساند، قاتل همان نفر دوم است، اگرچه آسیب سابق به تنهایی موجب مرگ می‌گردید و اولی فقط به قصاص عضو محکوم می‌شود.»

بدین ترتیب کسی نمی‌تواند برای رد اتهام قتل، مدعی آن شود که قربانی در هر حال حتی در صورت عدم دخالت هم به دلایل دیگری مثل بیماری در آن زمان یا اندکی پس از آن می‌مرده است. تنها استثنای این مورد مربوط به وقتی است که هرچند هنوز آثار حیات تاحدی در مجنی‌علیه باقی است، ولی وی را در واقع می‌توان «در حکم مرده» دانست و در واقع

شخص، حیات غیر مستقر داشته و شخصی با انجام کاری به حیات او پایان بخشید و در این حالت شخص مذکور تنها به مجازات جنایت بر مرده محکوم خواهد شد. گذشت زمان میان فعل مرتکب و مرگ، نیز مسؤولیت کیفری متهم را از بین نمی‌برد.

۶- در ماده ۳۷۲ مقنن بیان می‌دارد: «... هرگاه کسی آسیبی به شخصی وارد کند، به گونه‌ای که وی را در حکم مرده قرار دهد و تنها آخرین رمق حیات در او باقی بماند و در این حال دیگری با انجام رفتاری به حیات غیر مستقر او پایان دهد، نفر اول قصاص می‌شود...»، زیرا بین قتل و رفتار مجرمانه نفر اول رابطه علیت برقرار است و تنها فعل اولی است که او را به قتل رسانده است.

۷- ماده ۵۰۶ به تعریف تسبیب پرداخته است. «تسبیب در جنایت آن است که کسی سبب تلف‌شدن یا مصدومیت دیگری را فراهم کند و خود مستقیماً مرتکب جنایت نشود، به طوری که در صورت فقدان رفتار او جنایت حاصل نمی‌شد، مانند آنکه چاهی بکند و کسی در آن بیفتد و آسیب ببیند.»

۸- با توجه به ماده ۵۲۶ که مقرر می‌دارد: «هرگاه دو یا چند عامل، برخی به مباشرت و بعضی به تسبیب در وقوع جنایتی، تأثیر داشته باشند، عاملی که جنایت مستند به اوست ضامن است و چنانچه جنایت مستند به تمام عوامل باشد، به طور مساوی ضامن می‌باشند، مگر تأثیر رفتار مرتکبان متفاوت باشد که در این صورت هر یک به میزان تأثیر رفتارشان مسؤول هستند، در صورتی که مباشر در جنایت بی‌اختیار، جاهل، صغیر غیر ممیز یا مجنون و مانند آن‌ها باشد، فقط سبب، ضامن است.»

اقسام اجتماع سبب و مباشر در عرض یکدیگر عبارت‌اند از: - استناد جنایت فقط به مباشر: اصولاً مباشر مسؤول است (عاملی که جنایت مستند به اوست ضامن است).

- استناد جنایت فقط به سبب: گاهی مصداق جمله (عاملی که جنایت مستند به اوست ضامن است)، مسبب است همچنین با توجه به قسمت اخیر ماده ۵۲۶ (... در صورتی که مباشر در جنایت بی‌اختیار، جاهل، صغیر غیر ممیز یا مجنون

و مانند آن‌ها باشد، فقط سبب، ضامن است.» سبب اقوی از مباشر است و فقط مسبب ضامن است.

۳- استناد جنایت به اجتماع سبب و مباشر با تأثیر متفاوت: اصولاً در حالت اجتماع مباشر و سبب مسؤولیت متوجه مباشر است، مگر این‌که سبب قوی‌تر از مباشر باشد (...و چنانچه جنایت مستند به تمام عوامل باشد، به طور مساوی ضامن می‌باشند، مگر تأثیر رفتار مرتکبان متفاوت باشد که در این صورت هر یک به میزان تأثیر رفتارشان مسؤول هستند...).

۴- استناد جنایت به اجتماع سبب و مباشر با تأثیر یکسان یا مشخص نبودن میزان تأثیر: «... و چنانچه جنایت مستند به تمام عوامل باشد، به طور مساوی ضامن می‌باشند، مگر تأثیر رفتار مرتکبان متفاوت باشد...»

۹- ماده ۵۰۱ یک فعل غیر مادی را علت مرگ می‌داند به این معنا که شخص کاری می‌کند که موجب هراس دیگری شود.

در ماده ۵۰۱ آمده است: «هرگاه کسی به روی شخصی سلاح بکشد یا حیوانی مانند سگ را به سوی او برانگیزد یا هر کار دیگری که موجب هراس او می‌گردد، مانند فریادکشیدن یا انفجار صوتی انجام دهد و بر اثر این ارباب، شخص بمیرد یا مصدوم گردد، حسب مورد بر اساس تعاریف انواع جنایات به قصاص یا دیه محکوم می‌شود.» عبارت «... بر اثر این ارباب» شخص بمیرد یا مصدوم گردد...» که مربوط به قتل ناشی از هراس می‌شود، مبین ایجاد رابطه علیت بین رفتار مرتکب و نتیجه مجرمانه است.

۱۰- در مواد ۵۰۲ و ۵۰۳ ق.م.ا. نیز از عنصر مادی قتل عمد سخن به میان آمده است، با این تفاوت که در ماده ۵۰۲، قاتل، خودش را از جای بلند پرت می‌کند و در ماده ۵۰۳ قاتل، شخص دیگری را پرت می‌کند که در هر دو مورد بین فعل پرت کردن و قتل رابطه علیت وجود دارد.

ماده ۵۰۲: «هرگاه کسی خود را از جای بلندی پرت کند و بر روی شخصی بیفتد و سبب جنایت شود، بر اساس تعاریف انواع جنایت حسب مورد به قصاص یا دیه محکوم می‌شود، لکن اگر فعلی از او سر نزند و به علل قهری همچون طوفان و

زلزله پرت شود و به دیگری بخورد و صدمه به او وارد کند، کسی ضامن نیست.»

ماده ۵۰۳: «هرگاه کسی دیگری را به روی شخص ثالثی پرت کند و شخص ثالث یا شخص پرت شده بمیرد یا مصدوم گردد، در صورتی که مشمول تعریف جنایت عمدی نگردد، جنایت شبه‌عمدی است.»

مفهوم مخالف این ماده این است که اگر کسی، دیگری را بر روی شخص ثالث پرت کند و آن شخص ثالث بمیرد، در صورتی که قصد جنایت داشته باشد و یا کاری که قصد کرده است نوعاً سبب جنایت باشد، عمد محسوب است و قاتل مستحق مجازات قتل عمد خواهد بود.

۱۱- عبارات «... به سبب ترک فعل جنایتی واقع شود...» و «... جنایت حاصل، به او مستند می‌شود...» در ماده ۲۹۵ ق.م.ا. در خصوص جنایت به صورت ترک فعل است که وجود رابطه سببیت ملاک انتساب نتیجه به فعل یا ترک فعل است.

ماده ۲۹۵: «هرگاه کسی فعلی که انجام آن را بر عهده گرفته یا وظیفه خاصی را که قانون برعهده او گذاشته است، ترک کند و به سبب آن، جنایتی واقع شود، چنانچه توانایی انجام آن فعل را داشته است، جنایت حاصل به او مستند می‌شود و حسب مورد عمدی، شبه‌عمدی، یا خطای محض است، مانند این‌که مادر یا دایه‌ای که شیردادن را بر عهده گرفته است، کودک را شیر ندهد یا پزشک یا پرستار وظیفه قانونی خود را ترک کند.»

۱۲- در ماده ۵۳۵ قانون مجازات اسلامی آمده است: «هرگاه دو یا چند نفر با انجام عمل غیر مجاز در وقوع جنایتی به نحو سبب و به صورت طولی دخالت داشته باشند، کسی که تأثیر کار او در وقوع جنایت قبل از تأثیر سبب یا اسباب دیگر باشد، ضامن است، مانند آنکه یکی از آنان گودالی حفر کند و دیگری سنگی در کنار آن قرار دهد و عابری به سبب برخورد با سنگ به گودال بیفتد که در این صورت، کسی که سنگ را گذاشته، ضامن است، مگر آنکه همه قصد ارتکاب جنایت را داشته باشند که در این صورت شرکت در جرم محسوب می‌شود.»

در این ماده، قاعده عمومی اجتماع اسباب به صورت طولی گفته شده و آن این است که اگر هیچ کس مقصر نباشد یا همه مقصر باشند، همه مسؤولند و اگر برخی از آنان مقصر باشند، شخص مقصر مسؤول خواهد بود. در واقع رکن مسؤولیت سبب، تقصیر است.

۱۳- مطابق ماده ۵۳۶ «هرگاه در مورد ماده ۵۳۵ این قانون عمل یکی از دو نفر غیر مجاز و عمل دیگری مجاز باشد، مانند آنکه شخصی وسیله یا چیزی را در کنار معبر عمومی که مجاز است، قرار دهد و دیگری کنار آن چاهی حفر کند که مجاز نیست، شخصی که عملش غیر مجاز بوده، ضامن است. اگر عمل شخصی پس از عمل نفر اول و با توجه به این که ایجاد آن سبب در کنار سبب اول موجب صدمه زدن به دیگران می شود، انجام گرفته باشد، نفر دوم ضامن است.»

۱۴- مطابق ماده ۶۳۳ (تعزیرات) اگر کسی، شخص ناتوانی را در بیابان خالی از سکنه رها کند و او بر اثر گرسنگی بمیرد، به لحاظ ارتکاب یک فعل توأم با ترک فعل مسؤولیت کیفری دارد و چنانچه قصد قتل عمدی داشته باشد، قصاص می شود. ماده ۶۳۳ مقرر می دارد: «هرگاه کسی شخصاً یا به دستور دیگری طفل یا شخصی را که قادر به محافظت خود نمی باشد، در محلی که خالی از سکنه است، رها نماید، به حبس از شش ماه تا دو سال و یا جزای نقدی از سه میلیون تا دوازده میلیون ریال محکوم خواهد شد و اگر در آبادی و جایی که دارای سکنه باشد، رها کند تا نصف مجازات مذکور محکوم خواهد شد و چنانچه این اقدام سبب وارد آمدن صدمه یا آسیب یا فوت شود، رهاکننده علاوه بر مجازات فوق حسب مورد به قصاص یا دیه یا ارش نیز محکوم خواهد شد.»

علاوه بر موارد فوق، حرق و تخریب نیز به استناد ماده ۶۸۹ تعزیرات می تواند عنصر مادی قتل عمد واقع شود، منوط به این که سوءنیت مرتکب در حرق و تخریب «منتهی به قتل» شود. ماده ۶۸۹: (تعزیرات) «در تمام موارد مذکور در این فصل هرگاه حرق و تخریب و سایر اقدامات انجام شده منتهی به قتل یا نقص عضو یا جراحت و صدمه به انسانی شود، مرتکب علاوه بر مجازات های مذکور حسب مورد به قصاص و پرداخت دیه و در هر حال به تأدیه خسارات وارده نیز محکوم خواهد شد.»

حکم به قصاص یا دیه مستلزم وجود رابطه علیت و سببیت میان عمل مرتکب و قتل یا جرح در کنار سایر شرایط خاص جرائم مستوجب قصاص و دیه می باشد.

۱۵- ماده ۴۹۸: «هرگاه شیئی ای که توسط انسان یا وسیله نقلیه حمل می گردد، به نحوی از انحا موجب جنایت گردد، حمل کننده ضامن دیه است.»

ماده ۴۹۸ ق.م.ا. تحقق ضمان را در فرضی که بر اثر برخورد شخصی که چیزی را به همراه خود یا با وسیله نقلیه حمل می کند، با شخص دیگر مشروط به احراز رابطه علیت بین این برخورد (عمدی در قتل عمد و غیر عمدی در قتل های شبیه عمد و خطای محض) و مرگ دانسته است. این برخورد به تعبیر ماده ۴۹۸ بایستی «... موجب جنایت گردد...»

مصادیق سببیت در قانون مجازات اسلامی با تأکید بر منشور حقوق شهروندی

در قانون مجازات اسلامی نیز مثال هایی از سبب را مشاهده می کنیم که همگام و همسو با حقوق شهروندی می باشند، از جمله:

- آتش افروزی در ملک خود یا دیگری و سرایت آن و ایجاد خسارت (ماده ۵۲۱ ق.م.ا.) در این خصوص، هرچند حقوق شهروندی بیان می دارد که شخص آزادانه می تواند به فعالیت های مشروع خود بپردازد، لیکن این حق نباید حقوق دیگر شهروندان را نادیده بگیرد.

- ایراد صدمه به مهمان مأذون، از ناحیه حیوان میزبان (ماده ۵۲۳ ق.م.ا.) در این مورد نیز این امر مخالف با حقوق شهروندی می باشد.

- ایجاد سد معبر به وسیله متوقف نمودن حیوان در معابر و ایراد خسارت از این طریق (مواد ۵۲۴ و ۵۱۲ ق.م.ا.) در این خصوص نیز محرز است که سد معبر حقوق دیگر شهروندان را تضییع می نماید.

- تحریک حیوان که منجر به بروز صدمه یا خسارت از ناحیه حیوان شود (ماده ۵۲۵ ق.م.ا.).

- حفر گودال یا وضع سنگ در معابر که منجر به ایراد صدمه جانی و یا مالی شود (ماده ۵۳۵ ق.م.ا.).

- بی‌توجهی مالک به کج‌بودن دیواری که احتمال بروز خسارت در آن می‌رود (ماده ۵۱۹ ق.م.ا.).

- ایجاد لغزشگاه و بروز خسارت بر اثر لغزیدن افراد (ماده ۵۱۲ ق.م.ا.).

- گذاشتن کالا در خارج از مغازه و یا توقف اتومبیل در معابر به صورت غیر متعارف که منجر به بروز خسارت یا حادثه شود (ماده ۵۱۵ ق.م.ا.).

- نگهداری اشیا در بالکن خانه یا دیوار و ایراد خسارت جانی یا مالی بر اثر سقوط آن‌ها (ماده ۵۱۲ ق.م.ا.).

- فراخواندن شخص به جایی که مستعد بروز حادثه است و شخص از آن آگاهی ندارد و منجر به ایراد صدمه به وی شود (ماده ۵۰۸ ق.م.ا.).

رابطه علیت در قتل عمد در حقوق کیفری مصر

گرچه رویه قضایی مصر متأثر از رویه قضایی فرانسه است، اما حقوق مصر سعی کرده یک ساختار مستقلی در ارائه و ریشه‌یابی احکام قضایی ارائه دهد و آن را به یکی از دیدگاه‌های مربوط به رابطه علیت (برابری اسباب یا سبب متعارف) بازگرداند.

۱- عناصر معیار رابطه علیت در رویه قضایی مصر

در خصوص معیار رابطه علیت، ماده خاصی در قانون مجازات مصر وجود ندارد. در اینجا ابتدا به عناصر معیار رابطه علیت پذیرفته‌شده در رویه قضایی مصر می‌پردازیم و سپس، معیار رابطه علیت در رویه قضایی مصر را بررسی خواهیم کرد. برای تبیین عناصر معیار رابطه علیت در رویه قضایی مصر ابتدا به بیان اهمیت رابطه علیت و سپس ساختار معیار رابطه علیت می‌پردازیم.

۲- اهمیت رابطه علیت در قتل عمد در رویه قضایی مصر با تأکید بر حقوق شهروندی

رابطه علیت به عنوان شرط مسؤولیت کیفری در رویه قضایی مصر پذیرفته شده است، لیکن این شرط به شکلی پذیرفته شده است که خللی به حقوق شهروندی وارد نگردد. دیوان عالی مصر (محکمه النقض) در این‌باره گفته است: اگر

رابطه علیت و سببیت نباشد، جرم، به دلیل نبودن یکی از عناصر قانونی تشکیل‌دهنده آن، وجود ندارد (۱۰).
دیوان عالی مصر رابطه علیت را این‌گونه توصیف می‌کند که: «رابطه علیت رابطه‌ای مادی است و از فعل مُسبب آغاز می‌شود»، یعنی رابطه علیت و سببیت، طبیعتی مادی دارد و در رکن مادی جرم ریشه دارد (۱۱).

و البته این رابطه علیت از حیث عنصر معنوی با تکلیف مُسبب بر پایه «پیش‌بینی نتیجه» ارتباط دارد.

دیوان عالی مصر درباره وجوب اثبات وجود رابطه علیت می‌گوید: در جرم ضرب منجر به مرگ، در حکم باید اثبات شود که ارتباط ضرب با مرگ سبب و مسببی است (۱۲).

دیوان عالی مصر مقرر می‌دارد که دادگاه باید با بررسی کارشناسانه، دلیل علمی واضح، مفصل و کافی برای اثبات وجود رابطه علیت داشته باشد. این دیوان چنین می‌گوید: «اگر در حکم محکومیت متهم به جرم قتل عمد آشکارا روشن نشده باشد که چگونه ضربه‌های وارده به مرگ مجنی‌علیه انجامیده است، حکم، ناقص بوده و باید نقض شود، هرچند در پایان حکم آورده شود که شلیک تیر موجب مرگ مجنی‌علیه شده است، زیرا دادگاه در حکم با بیان گزارش پزشکی، از رابطه علیت و سببیت مرگ با ضربات وارد آمده که کارشناسان فنی و در اینجا پزشک قانونی بدان اشاره کرده، غفلت نموده است و این نکته موجب ناقص‌شدن حکم است، به گونه‌ای که با این کاستی، دیوان عالی نمی‌تواند دریابد که حکم درباره رابطه علیت و سببیت میان فعل متهم و نتیجه اتهامی به وی، درست صادر شده است یا خیر؟» (۱۲).

۳- ساختار معیار رابطه علیت و سببیت در رویه قضایی مصر

دیوان عالی مصر معیار رابطه علیت و سببیت را این‌گونه بیان می‌دارد. «رابطه علیت و سببیت در مسائل کیفری مادی است و با فعل مُسبب آغاز می‌شود و از رکن معنوی با تکلیف شخص در برابر پیش‌بینی نتایج عادی فعل عمدی خود و یا نتایج عادی فعل، ارتباط می‌یابد، اگر با ارتکاب خطا از دامنه آگاهی از نتایج عادی رفتار خود و جلوگیری از ایجاد زیان برای دیگری با عملش، بیرون رفته باشد.»

در واقع دیوان عالی مصر معیار رابطه علیت را بر پایه دو عنصر مادی و معنوی استوار می‌داند.

عنصر مادی را از عبارت زیر دیوان می‌توان فهمید.

«رابطه علیت و سببیت در مسائل کیفری مادی است و با فعل مُسبب آغاز می‌شود.»

و عبارت زیر، بیانگر عنصر معنوی رابطه علیت است: «رکن معنوی با تکلیف شخص در برابر پیش‌بینی نتایج عادی فعل عمدی خود و یا نتایج عادی فعل، ارتباط می‌یابد، اگر با ارتکاب خطا از دامنه آگاهی از نتایج عادی رفتار خود و جلوگیری از ایجاد زیان برای دیگری با عملش، بیرون رفته باشد» (۱۲).

اکنون به توضیح دو عنصر مادی و معنوی که معیار رابطه علیت بر آن استوار است می‌پردازیم.

- عنصر مادی معیار رابطه علیت در رویه قضایی مصر: رابطه علیت و سببیت طبیعتی مادی دارد که فعل را با نتیجه پیوند می‌دهد، به طوری که اگر فعل ارتکاب نمی‌یافت نتیجه رخ نمی‌داد و در واقع پیوندی میان فعل و نتیجه نخواهد بود.

دیوان عالی مصر در این باره می‌گوید: «آنچه همه می‌پذیرند این است که برای تحقق جرم قتل خطایی، باید خطای ارتکابی سبب رخدادن قتل باشد، به طوری که اگر تصور حدوث آن بدون وجود هیچ‌گونه خطایی برود، نه جرمی تحقق یافته و نه کیفری هست» (۱۲).

البته «خطا باید متصل به قتل باشد» مانند کسی که ماشین خود را همراه کسی که با او کار می‌کند، در خیابان می‌گذارد و او با نیروی خود، اربه‌ای را بدون احتیاط به عقب می‌راند و موجب مرگ مجنی‌علیه می‌شود، میان کار شخص نخست و مرگ مجنی‌علیه رابطه علیت و سببیت وجود ندارد، زیرا گذاشتن ماشین در خیابانی که کسی از آن نگهداری می‌کند، هیچ رابطه یا پیوندی با خطایی که سبب قتل شده، ندارد و این خطا، تنها از سوی آن شخص همراه بوده است» (۱۲).

بسیاری از حقوق‌دانان مصری بر این باورند که رویه قضایی مصر دربردارنده پذیرش دیدگاه سبب متعارف است، اما مرحوم دکتر محمود نجیب حسنی می‌گوید: «از احکام صادره توسط دیوان عالی مصر فهمیده می‌شود که عنصر مادی معیار رابطه

علیت و سببیت بر پایه نظریه برابری اسباب تعیین شده است» (۱۲).

- عنصر معنوی معیار رابطه علیت و سببیت در جرائم عمدی: دیوان عالی مصر برای اثبات رابطه علیت و سببیت علاوه بر عنصر مادی، عنصر معنوی نیز لازم می‌داند. از آرای دیوان عالی مصر برمی‌آید، عنصر معنوی رابطه علیت و سببیت در جرائم عمدی با جرائم غیر عمدی متفاوت است. ما در اینجا فقط به تبیین عنصر معنوی معیار رابطه علیت در جرائم عمدی می‌پردازیم.

«رابطه علیت و سببیت از حیث رکن معنوی با تکلیف شخص در برابر پیش‌بینی نتایج عادی فعل عمدی خود و یا نتایج عادی فعل، ارتباط می‌یابد» (۱۲).

پایه عنصر معنوی معیار رابطه علیت و سببیت در جرائم عمدی «لزوم پیش‌بینی نتیجه مجرمانه» است که دیوان آن را تنها در برابر نتایج عادی می‌داند و این عنصر، متشکل از دو جزء است: ۱- لزوم پیش‌بینی؛ ۲- ویژگی عادی بودن نتیجه.

این دو جزء قابل تفکیک از یکدیگر نیستند، زیرا لزوم پیش‌بینی، مستلزم توانایی است، چراکه تکلیف فراتر از توانایی وجود ندارد، در واقع قانونگذار، کسی را مُلزم به پیش‌بینی امری نمی‌کند، مگر در توان او باشد و توانایی پیش‌بینی در برابر نتایج عادی قابل تصور است.

عواملی که در ایجاد نتیجه سهیم هستند، جزء عوامل معمولی و عادی نتیجه محسوب می‌شوند، مانند ضعف بنیه مجنی‌علیه و کوتاهی کردن پزشک.

پیش‌بینی عواملی مانند کوتاهی کردن آشکار پزشک یا آتش‌سوزی بیمارستانی که مجنی‌علیه به آنجا برده شده است در توان متهم نیست و در نتیجه رابطه علیت و سببیت میان فعل و نتیجه منتفی است.

از مجموع احکام صادره توسط دیوان عالی مصر می‌توان نتیجه گرفت که معیار رابطه علیت و سببیت در رویه قضایی مصر عبارت است از: رابطه علیت و سببیت میان فعل جانی و نتیجه مجرمانه وجود دارد، آنگاه که ثابت شود، اگر فعل ارتكابی نبود، نتیجه به گونه‌ای که رخ داده اتفاق نمی‌افتاد و

علاوه بر آن باید ثابت شود که جانی می‌توانسته آن را پیش‌بینی کند یا باید این کار را می‌کرده است.

نقد معیار رابطه علیت و سببیت رویه قضایی مصر

با توجه به احکام صادره از دیوان عالی مصر (۱۱) جایگاه این «توانایی پیش‌بینی نتیجه مجرمانه و وجوب آن» در رکن معنوی جرم است و «پیش‌بینی» تنها یک فعالیت ذهنی است و عنصر اساسی جرم غیر عمدی است، در حالی که جایگاه رابطه علیت و سببیت رکن مادی جرم است، به دلیل این‌که بین دو پدیده مادی، یعنی فعل و نتیجه مجرمانه پیوند برقرار می‌کند و فعل و نتیجه از عناصر رکن مادی هستند (۱۲).

عمده‌ترین اشکالی که رویه قضایی مصر در ساختار معیار رابطه علیت و سببیت دارد، این است که جرائم عمدی را از جرائم غیر عمدی جدا کرده و در جرائم عمدی، عنصر معنوی، «وجوب پیش‌بینی نتیجه فعل» و در جرائم غیر عمدی «خروج از دامنه آگاهی و پیشگیری» است که تشکیل‌دهنده عناصر خطاست.

با توجه به رویه قضایی مصر، بهره‌گیری از عنصر معنوی جرم و وضع آن در رکن مادی جرم و آمیخته‌کردن دو پدیده (عنصر معنوی و عنصر مادی) که هر کدام دارای ماهیت و طبیعت خاص است، نادرست است و قانوناً هر یک جدای از دیگری‌اند (۱۲).

معیار رابطه علیت و سببیت در قتل عمدی در احکام

قضایی دیوان عالی مصر

مهم‌ترین عواملی که نافی رابطه علیت و سببیت بین فعل و نتیجه نیستند، عبارت‌اند از: بیماری پیشین مجنی‌علیه، ضعف پیری یا جسمانی، افتادن مجنی‌علیه بر روی زمین با فعل متهم و آسیب‌دیدن از آن، کاهلی متهم در درمان، بیماری پس از فعل، انجام‌ندادن عمل جراحی از سوی مجنی‌علیه.

در خصوص «بیماری پیشین مجنی‌علیه» در یکی از احکام دیوان عالی مصر آمده است: «هرگاه دادگاه ثابت کرده باشد، آسیبی که متهم به مجنی‌علیه وارد کرده، سبب مرگ است و وضع بیماری قربانی نیز کمک کرده است، پیگرد متهم در برابر

مرگ به عنوان نتیجه آسیبی که بر مجنی‌علیه وارد شده درست است» (۱۱).

در مورد «ضعف پیری یا جسمانی مجنی‌علیه» که رابطه علیت و سببیت میان فعل متهم و نتیجه مجرمانه را منتفی نمی‌کند، دیوان عالی گفته است: «اگر ثابت شود که ضربه متهم، سبب نخست تحریک عوامل گوناگون دیگر بوده که با یکدیگر به گونه مستقیم یا غیر مستقیم به مرگ مجنی‌علیه انجامیده، مانند ناتوانی حاصل از پیری یا کاهلی در درمان، متهم، مسؤول همه پیامدهایی است که از کار او سرچشمه می‌گیرد و به دلیل قصد احتمالی‌اش، مسؤولیت دارد، زیرا از حیث قانونی باید این امر را پیش‌بینی می‌کرد» (۱۲).

همچنین در خصوص «افتادن مجنی‌علیه بر روی زمین بر اثر فعل متهم و آسیب‌دیدن از آن»، دیوان عالی مصر در یکی از احکام خود مقرر می‌دارد: «اگر متهم با دوک به گوش مجنی‌علیه بزند و مجنی‌علیه به زمین افتد و در نتیجه سرش به زمین خورده، رگ‌های خونی قطع شود، به گونه‌ای که به مخ فشار آورده، موجب فلج گردد و نیاز به عمل جراحی باشد، متهم مسؤول این نتیجه است» (۱۲).

در مورد منتفی‌نبودن رابطه علیت و سببیت در «کوتاهی‌کردن مجنی‌علیه در درمان آسیب‌ها» در یکی از احکام دیوان عالی مصر آمده است: «متهم در برابر همه پیامدهای احتمالی ضربه‌ای که از روی خطا یا عمد وارد آورده، مسؤولیت دارد، چنانکه بیماری مجنی‌علیه و پیری او از امور ثانویه‌ای است که رابطه علیت و سببیت را میان فعل متهم و نتیجه قطع نمی‌کند» (۱۲).

در مورد «بیماری پس از فعل»، دیوان عالی مصر در حکمی مقرر کرده است: «اگر مجنی‌علیه در اثنای درمان در بیمارستان، دچار بیماری دیگری شود، مانند پیداشدن دُمل در پای چپ و زیربغل چپ و سپس این دمل‌ها سر باز کنند و عفونت آن‌ها به جراحات سر سرایت کند که دیگری بر مجنی‌علیه وارد کرده، به گونه‌ای که عفونت زیاد شده، مستلزم عمل جراحی و برداشتن جزئی از استخوان سر گردد و در نهایت به از دست‌دادن استخوانی در جمجمه بیانجامد، به گونه‌ای که این امر، بیماری همیشگی شمرده شود، متهم،

مسئول این بیماری نیز می‌باشد، هرچند در کنار ایراد ضرب از سوی متهم، عوامل دیگری چه مستقیم و چه غیر مستقیم در ایجاد این بیماری نقش داشته باشند» (۱۱).

در موردی که «مجنی‌علیه با نیاز به عمل جراحی از آن خودداری می‌کند» دیوان عالی مصر در این رابطه حکم کرده است که: «اگر التهابی که سبب مرگ شده، آسیبی باشد که متهم به مجنی‌علیه وارد آورده، پیگرد متهم برای مرگ ضروری است و این که مجنی‌علیه یا اولیای او نپذیرفته‌اند پایش بریده شود، موجب برداشتن مسئولیت متهم نیست، هرچند با بریدن پا، احتمال نجات مجنی‌علیه وجود می‌داشت، زیرا متهم که آسیب را وارد کرده، نمی‌تواند به این نکته دست آویزد که مجنی‌علیه از بریدن پایش جلوگیری کرده است، چراکه این عمل، بسیار خطرناک می‌باشد، افزون بر دردهای بسیاری که به همراه دارد» (۱۲).

قانون مجازات مصر در ماده ۲۳۳ به نوعی رابطه علیت و سببیت را با عبارت «... یتسبب عنه الموت...» بیان کرده است. در ماده ۲۳۳ قانون مجازات مصر آمده است: «من قتل احداً عمداً بجواهر یتسبب عنه الموت عاجلاً او اجلاً یعد قاتلاً بالسم اياً كانت کیفیت استعمال تلك الجواهر ویعاقب بالاعدام؛ هر کس عمداً فردی را به هر شکلی، توسط ماده‌ای که به صورت آنی یا پس از مدتی سبب مرگ می‌شود بکشد، قاتل از طریق سم است و به اعدام محکوم می‌شود.»

نتیجه‌گیری

قتل عمد از جمله جرائم مقید به نتیجه است که علاوه بر تحقق نتیجه مجرمانه (سلب حیات از انسان) احراز وجود رابطه علیت میان رفتار مرتکب و نتیجه مجرمانه ضروری است.

برای احراز رابطه علیت بین فعل یا ترک فعل متهم به قتل، رعایت حقوق شهروندی که در قانون آیین دادرسی کیفری جدید نیز مقتن نیز به آن توجه نموده است، لازم است و این حقوق باید در تمام مراحل از همان ابتدای تحقیقات اولیه در مرحله دادرسی تا اجرای حکم و... رعایت گردد و سرلوحه مقامات رسیدگی‌کننده به پرونده قرار گیرد.

برای تعیین علت واقعی قتل به طور کلی، قاضی بایستی به اوضاع و احوال و سایر قرائن و امارات توجه نماید و به گونه‌ای عمل نماید که منشور حقوق شهروندی ملاک عمل باشد تا میان رفتار مجرمانه (علت) و نتیجه (معلول) ملازمه عرفی وجود داشته باشد و عرف بدون هیچ‌گونه مسامحه‌ای قتل را به وی نسبت دهد، ضمن این که باید توجه داشت قاعده‌مند نمودن رابطه علیت غیر ممکن است، هرچند به آن تظاهر شود، گرچه قانون مجازات اسلامی در موادی، ساختار کلی نحوه احراز رابطه علیت (در حالت‌های اجتماع مباشرین و یا اجتماع اسباب و نیز اجتماع سبب و مباشر) را با ذکر قواعد کلی و مثال‌هایی بیان کرده است که منشور حقوق شهروندی نیز در آن رعایت گردد.

احراز رابطه علیت بین فعل مرتکب و نتیجه، در قتل عمد، موجب قصاص و در قتل غیر عمد موجب تعزیر و دیه می‌گردد. رویه قضایی مصر در ساختار معیار رابطه علیت و سببیت جرائم عمدی را از جرائم غیر عمدی جدا کرده و در جرائم عمدی، عنصر معنوی «وجوب پیش‌بینی نتیجه فعل» و در جرائم غیر عمدی «خروج از دامنه آگاهی و پیشگیری» را تشکیل‌دهنده عناصر خطا دانسته است.

در حالی که گنجاندن عنصر معنوی جرم و وضع آن در رکن مادی جرم و آمیخته‌کردن دو پدیده (عنصر معنوی و عنصر مادی) که هر کدام ماهیت و طبیعت خاص دارد، نادرست است و قانوناً هر یک جدای از دیگری‌اند.

References

1. Azmayesh A. Lectures on Special Criminal Law for Doctorate. Tehran: University of Tehran Press; 2003. p.10. [Persian]
2. Mosadeq M. Description of the Islamic Penal Code adopted in with a practical approach. Tehran: Jangal Publications; 2013. p.84. [Persian]
3. Vatan Doost I. A Study of the Citizenship Rights of Pre-Trial Murder Victims in the Iranian Legal System. Tehran: First National Conference on Islamic Sciences, Law and Management; 2016. p.1-9. [Persian]
4. Jalaloddin G. The concept of causality in the crime of murder in Iranian criminal law. Master's thesis. Tehran: Esteghlal Publications; 1998. p.9. [Persian]
5. Golduzian I. Exclusive criminal law. 8th ed. Tehran: Publications of the University of Tehran; 2003. p.42. [Persian]
6. Aqainia H. Exclusive criminal law: Crimes against persons (crimes). Tehran: Mizan Publishing; 2016. Ch.16 p.114. [Persian]
7. Bahri M. Public Criminal Law (Lectures). Tehran: Hagh Gostar Publications, Scientific Brothers; 2015. p.235. [Persian]
8. Zeraat A. Brief Description of the Islamic Penal Code. 3rd ed. Tehran: Phoenix Publications; 2012. Vol.1 p.459. [Persian]
9. Gholami H, Chahabadi GH-R, Shahbazi MH. The concept of cause and its conditions in the Islamic Penal Code adopted in 1392. *Journal of Judgment* 2014; 88(16): 49-71. [Persian]
10. Supreme Court-Collection of Judgments of the Court of Cancellation. 1956. p.7-142. [Arabic]
11. Collection of rulings of the Court of Cancellation. 1960. p.10-91. [Arabic]
12. Najib Hosni M. Causality in criminal law. Translated by Abbas Nia Zare SA. Mashhad: Razavi University of Islamic Sciences Publications; 2007. Ch.2 p.324. [Persian]